

YER RESURSLARIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING GEOGRAFIK JIHATLARI

Aytmuratov Aymurat Jumamuratovich

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Geografiya va tabiiy resurslar fakulteti
1-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20742801>

Annotatsiya. Mazkur maqolada yer resurslaridan samarali foydalanishning geografik jihatlari, yer fondining hududiy taqsimlanishi, tabiiy va antropogen omillarning yer resurslariga ta'siri, yer degradatsiyasi muammolari hamda ulardan oqilona foydalanishning ilmiy-amaliy asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, yer resurslarini boshqarishda zamonaviy geografik yondashuvlar, geografik axborot tizimlari va masofadan zondlash texnologiyalarining ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari yer resurslarini muhofaza qilish, ularning unumdorligini saqlash va barqaror rivojlanishni ta'minlashda geografik tahlillarning muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: yer resurslari, geografik tahlil, yer fondi, yer monitoringi, tabiiy resurslar, ekologik muvozanat.

Yer resurslari insoniyatning yashashi, iqtisodiy faoliyat yuritishi va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda muhim strategik ahamiyatga ega bo'lgan tabiiy boyliklardan biri hisoblanadi. Insoniyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida yer nafaqat ishlab chiqarish vositasi, balki turli tabiiy va ijtimoiy jarayonlarning asosiy makoni sifatida xizmat qilib kelgan. Aholi sonining ortib borishi, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi, qishloq xo'jaligi maydonlarining kengayishi hamda sanoat rivojlanishi natijasida yer resurslariga bo'lgan talab yildan yilga oshib bormoqda. Shu sababli yer resurslaridan samarali va oqilona foydalanish masalasi zamonaviy geografiya fanining dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [3].

Yer resurslari geografik jihatdan turli hududlarda bir xil taqsimlanmagan. Ularning sifati, unumdorligi va foydalanish imkoniyatlari tabiiy-geografik omillarga bog'liq holda farqlanadi. Iqlim sharoiti, relyef xususiyatlari, tuproq tarkibi, gidrologik rejim va biologik omillar yer resurslarining shakllanishida asosiy rol o'ynaydi. Masalan, nam iqlimli hududlarda tuproq unumdorligi yuqori bo'lsa, qurg'oqchil mintaqalarda sho'rlanish va cho'llanish jarayonlari yer resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi. Shu jihatdan har bir hududning tabiiy-geografik xususiyatlarini hisobga olgan holda yerlardan foydalanish strategiyasini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi [4, 835-838].

Geografik nuqtayi nazardan yer resurslari yer fondi tarkibida turli toifalarga ajratiladi. Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar, aholi punktlari yerlari, sanoat va transport obyektlari egallagan hududlar, o'rmon fondi yerlari hamda zaxira yerlar yer fondining asosiy tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Mazkur toifalarning hududiy joylashuvi va ulardan foydalanish darajasi mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Aholi zich joylashgan hududlarda yer resurslariga bosim kuchli bo'lib, yerlarning maqsadsiz foydalanilishi va degradatsiyaga uchrashi xavfi ortadi [1].

Hozirgi davrda yer resurslari bilan bog'liq eng muhim muammolardan biri yer degradatsiyasi hisoblanadi. Degradatsiya jarayonlari natijasida tuproqning fizik, kimyoviy va biologik xususiyatlari yomonlashadi, unumdorlik darajasi pasayadi hamda ekologik muvozanat buziladi. Eroziya, sho'rlanish, botqoqlanish, ifloslanish va cho'llanish kabi jarayonlar yer degradatsiyasining asosiy ko'rinishlari hisoblanadi. Ayniqsa, sug'orma dehqonchilik rivojlangan hududlarda suvdan

noto'g'ri foydalanish oqibatida ikkilamchi sho'rlanish jarayonlari keng tarqalmoqda. Bu esa qishloq xo'jaligi mahsuldorligining pasayishiga olib kelmoqda.

Markaziy Osiyo, xususan O'zbekiston va Qoraqalpog'iston hududlarida yer resurslaridan foydalanish masalalari Orol dengizi inqirozi bilan ham bevosita bog'liqdir. Orol dengizining qurishi natijasida millionlab gektar maydonlarda yangi cho'l hududlari vujudga keldi. Natijada tuproq tarkibida tuzlarning ortishi, shamol eroziyasining kuchayishi va ekologik vaziyatning murakkablashuvi kuzatilmoqda. Ushbu holat yer resurslarining sifat ko'rsatkichlariga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularning xo'jalik ahamiyatini kamaytirmoqda. Shu sababli Orolbo'yi hududlarida yerlarni rekultivatsiya qilish, himoya o'rmonzorlarini barpo etish va ekologik monitoring tizimlarini takomillashtirish muhim vazifa hisoblanadi [5].

Yer resurslaridan samarali foydalanishda geografik rayonlashtirish alohida ahamiyatga ega. Rayonlashtirish orqali hududlarning tabiiy salohiyati, agroiqlimiy imkoniyatlari va ekologik holati baholanadi. Natijada qaysi hududlarda qaysi turdagi xo'jalik faoliyatini rivojlantirish maqsadga muvofiqligi aniqlanadi. Masalan, unumdor tuproqli va suv bilan yaxshi ta'minlangan hududlarda intensiv dehqonchilikni rivojlantirish mumkin bo'lsa, qurg'oqchil zonalarda yaylov chorvachiligi yoki suvni tejovchi texnologiyalarni qo'llash samaraliroq hisoblanadi.

Geografik tadqiqotlarning zamonaviy bosqichida yer resurslarini boshqarishda geografik axborot tizimlari va masofadan zondlash texnologiyalarining ahamiyati ortib bormoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida yer qoplamining holatini muntazam kuzatish, degradatsiya jarayonlarini aniqlash va prognoz qilish imkoniyati yaratilmoqda. Sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari asosida yerlardan foydalanish dinamikasi, vegetatsiya qoplamini holati hamda tuproq namligi kabi ko'rsatkichlar tahlil qilinadi. Bu esa boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash va yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Yer resurslaridan oqilona foydalanishning muhim yo'nalishlaridan biri tuproq unumdorligini saqlash va tiklash hisoblanadi. Buning uchun almashlab ekish tizimini joriy etish, organik va mineral o'g'itlardan me'yorida foydalanish, eroziyaga qarshi agrotexnik tadbirlarni amalga oshirish hamda suvni tejovchi texnologiyalarni qo'llash zarur. Ayniqsa, tomchilatib sug'orish va lazerli tekislash texnologiyalari sug'orish samaradorligini oshirib, suv va yer resurslarini tejash imkonini beradi.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi yer resurslaridan foydalanishda ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlar muvozanatini ta'minlashni talab etadi. Yer resurslarining cheklanganligi va qayta tiklanish jarayonining uzoq davom etishi ularni muhofaza qilishni ustuvor vazifaga aylantiradi. Shu sababli davlat darajasida yer monitoringini kuchaytirish, yer kadastri tizimini takomillashtirish, ekologik qonunchilik talablariga rioya etish va aholi ekologik madaniyatini oshirish muhim ahamiyatga ega.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yer resurslaridan samarali foydalanish faqatgina iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan cheklanib qolmaydi. Bu jarayon ekologik xavfsizlikni ta'minlash, biologik xilma-xillikni saqlash, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash va kelajak avlodlar uchun qulay yashash muhitini yaratishga ham xizmat qiladi. Shunday ekan, yer resurslarini boshqarishda geografik yondashuvlarni keng qo'llash, ilmiy tadqiqotlar natijalaridan samarali foydalanish hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etish zamonaviy davrning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Yer resurslari insoniyat taraqqiyotining asosiy tabiiy omillaridan biri bo'lib, ulardan samarali foydalanish iqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorlikning muhim sharti hisoblanadi. Geografik jihatdan yer resurslarining hududiy taqsimlanishi, tabiiy sharoitlar va antropogen

omillar ularning holati hamda foydalanish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Yer degradatsiyasining oldini olish, tuproq unumdorligini saqlash, zamonaviy GIS va masofadan zondlash texnologiyalaridan foydalanish yer resurslarini boshqarishning ustuvor yo'nalishlari sanaladi. Natijada yerlardan oqilona foydalanish orqali ekologik muvozanatni saqlash, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Baxtiyorovna, K. M. (2025). YER RESUSRLARIDAN OQILONA FOYDALANISH VA UNING EKOLOGIK HIMOYASI. SHOKH LIBRARY, 1(11).
2. Bozorov, M. I. (2025). O 'ZBEKISTONDA SUV RESURSLARIDAN FOYDALANISHNING GEOEKOLOGIK JIHATLARI. Экономика и социум, (12-1 (139)), 122-126.
3. Ergashev, R. X., Fayziyeva, S. S., & Xamrayeva, S. N. (2018). Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Toshkent" Iqtisod moliya.-2018.
4. Jaqsibaev, R. N., Abdikadirova, Z. M., & Matkurbanova, A. K. (2025). YERDAN FOYDALANISH VA YER TURLARINING OZGARISH HOLATINI GEOFAZOFIY MALUMOTLAR ASOSIDA TAHLIL QILISH MASALALARI. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 3(8), 835-838.
5. Soliyev, A., & Safarov, I. (2003). Iqtisodiy va siyosiy geografiya asoslari. Toshkent. Universitet.